

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ

СІМЕЙНЕ ПРАВО

Підручник

*За загальною редакцією
кандидата юридичних наук, професора В. А. Кройтора
та кандидата юридичних наук, доцента В. Ю. Євко*

Харків • 2016

УДК 347.61/.64(477)(075.8)
ББК 67.9(4УКР)304.7я73
С37

Авторський колектив:

Кройтор В. А., кандидат юридичних наук, професор – тема 8; загальне редагування;

Євко В. Ю., кандидат юридичних наук, доцент – теми 1, 2, 6, 9, 11, 13; §§ 7–12 теми 5; § 4 теми 10 (у співавторстві з Сапейко Л. В.); §§ 1, 14 теми 12; загальне редагування;

Сапейко Л. В., кандидат юридичних наук, доцент – § 5 теми 10 (у співавторстві з Євко В. Ю.), §§ 6–7 теми 10;

Кириченко Т. С., кандидат юридичних наук, доцент – §§ 1–4 теми 5;

Розгон О. В., кандидат юридичних наук, доцент – тема 7;

Д'ячкова Н. А., кандидат юридичних наук, доцент – теми 3, 4; §§ 2–13 теми 12;

Кожевникова В. О., кандидат юридичних наук – §§ 1–4 теми 10.

Рецензенти:

Венедіктова І. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Красицька Л. В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права і процесу Донецького національного університету.

*Рекомендовано Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ
(протокол № 3 від 29 березня 2016 р.)*

Сімейне право : підручник / за заг. ред. В. А. Кройтора та В. Ю. Євко ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2016. – 512 с.

ISBN 978-966-610-219-8

У підручнику висвітлено та проаналізовано правовідносини між членами сім'ї як немайнового, так і майнового характеру. Детально розглянуто немайнові відносини, пов'язані з реєстрацією, встановленням походження та вихованням дітей, майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, відносини, пов'язані з улаштуванням дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, тощо, які регулюються нормами права.

Для студентів, курсантів, аспірантів вищих навчальних юридичних закладів освіти, а також практичних працівників.

УДК 347.61/.64(477)(075.8)
ББК 67.9(4УКР)304.7я73

ISBN 978-966-610-219-8

© Харківський національний університет внутрішніх справ
© Авторський колектив, 2016

*Цей підручник присвячується світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, професора кафедри цивільного права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, члена-кореспондента Академії правових наук України **Ірини Володимирівни ЖИЛІНКОВОЇ** (1959–2012).*

Ірина Володимирівна була нашим учителем, науковим керівником, другом. Невтомний вчений, талановитий викладач, прекрасна людина вона завжди була відкрита для спілкування, охоче ділилася своїми знаннями, вміннями та досвідом. Під її керівництвом захистила кандидатські дисертації ціла плеяда сучасних учених-цивілістів.

Закінчила Харківський юридичний інститут. Після закінчення працювала в цьому вузі стажистом-дослідником, аспірантом, асистентом, доцентом, докторантом, професором кафедри цивільного права. Колишні студенти юридичної академії згадують Ірину Володимирівну із вдячністю та повагою як людяного, ерудованого викладача з добрим почуттям гумору.

Сферу її наукових інтересів, у першу чергу, становили проблеми цивільно-правового регулювання майнових відносин. Вона є автором монографій, статей, підручників, наукових висновків та багатьох інших наукових праць, що друкувалися як в Україні, так і в державах близького та далекого зарубіжжя. Найбільш значною її роботою є Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України.

Вона була членом Міжнародного товариства сімейного права (International Society of Family Law), стипендіатом Програми академічних обмінів імені Фулбрайта (The Fulbright Program).

Жилінкова Ірина Володимирівна – людина науки, яка продовжує нас надихати на плідну наукову та педагогічну працю!!!

ВСТУП

Сім'я є первинним та головним осередком суспільства. Сім'я, дитинство, материнство й батьківство охороняються державою, оскільки сім'я посідає центральне місце в житті кожної людини: із сім'ї починається її життя, в сім'ї воно триває та минає. У сім'ї складається безліч відносин між її членами як немайнового, так і майнового характеру. Більша частина цих відносин з огляду на їх особисто-приватний і досить специфічний характер не піддається правовому регулюванню. Проте немайнові відносини, пов'язані з реєстрацією, встановленням походження та вихованням дітей, майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, відносини, пов'язані з улаштуванням дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, тощо потребують правового регулювання і регулюються нормами права. Сукупність цих норм і становить сімейне право України. Норми сімейного права у сукупності з доктриною становлять науку сімейного права, частина якої вивчається у вигляді навчальної дисципліни.

До уваги читачів запропоновано підручник із навчальної дисципліни «Сімейне право». У роботі розглянуто основні питання курсу сімейного права, вивчення яких передбачено навчальними планами юридичних вищих навчальних закладів. Автори намагались якомога повніше та всебічніше розкрити зміст і значення всіх інститутів сімейного права, зосереджуючи увагу на найбільш суперечливих проблемах науки сімейного права та практики застосування сімейного законодавства.

У підручнику стверджується ідея, що чинне сімейне право є підгалуззю цивільного права й складає з ним єдине та неподільне ціле, незважаючи на специфіку сімейних відносин. У його основі лежить Сімейний кодекс України, чинний від 1 січня 2004 р., окремі норми якого проаналізовано у співвідношенні з іншими нормативно-правовими актами та міжнародними договорами України стосовно тем навчальної програми.

Викладаючи навчальний матеріал, автори дотримувалися традиційної структури курсу «Сімейне право». Структура підручника в цілому відповідає структурі Сімейного кодексу (далі – СК) України.

У роботі використано сучасне внутрішнє законодавство України та інших держав, міжнародні договори України, судову

практику, визначні наукові праці із сімейного та цивільного права, теорії держави та права.

Цей підручник буде корисним для студентів і курсантів, магістрів, ад'юнктів, аспірантів, викладачів юридичних навчальних закладів, працівників правоохоронних органів, органів державної реєстрації актів цивільного стану, нотаріусів, адвокатів, юрисконсультів і всіх тих, хто цікавиться питаннями застосування сімейного законодавства України.

ЗМІСТ

ВСТУП..... 4

РОЗДІЛ І ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ СІМЕЙНОГО ПРАВА

Тема 1. Поняття сімейного права..... 6

§ 1. Поняття сім'ї в соціологічному та юридичному сенсі.
Юридичні ознаки сім'ї..... 1

§ 2. Поняття сімейного права України 10

§ 3. Предмет і метод сімейного права України.
Співвідношення сімейного та цивільного права..... 13

§ 4. Функції сімейного права України..... 20

§ 5. Принципи сімейного права України 21

Питання для самоконтролю 27

Тема 2. Джерела сімейного права.....28

§ 1. Акти сімейного законодавства України..... 28

§ 2. Застосування до регулювання сімейних відносин
Цивільного кодексу України 35

§ 3. Дія актів сімейного законодавства у часі, просторі
та за колом осіб..... 37

§ 4. Застосування аналогії закону та аналогії права..... 44

§ 5. Значення міжнародних договорів у регулюванні
сімейних відносин..... 48

§ 6. Регулювання сімейних відносин за допомогою
договорів 52

§ 7. Значення постанов Пленуму Верховного Суду та судової
практики для регулювання сімейних відносин..... 55

§ 8. Соціальні регулятори сімейних відносин. Роль звичаїв у
регулюванні сімейних відносин..... 57

Питання для самоконтролю 62

Тема 3. Сімейні правовідносини.....63

§ 1. Поняття сімейних правовідносин..... 63

§ 2. Загальна характеристика сімейних правовідносин 63

§ 3. Класифікація сімейних правовідносин..... 67

§ 4. Елементи сімейних правовідносин	70
§ 5. Підстави виникнення, зміни та припинення сімейних правовідносин.....	76
§ 6. Строки у сімейному праві.....	81
<i>Питання для самоконтролю .....</i>	<i>85</i>

Тема 4. Здійснення сімейних прав та виконання обов'язків. Захист сімейних прав.....86

§ 1. Здійснення сімейних прав	86
§ 2. Виконання сімейних обов'язків	89
§ 3. Захист сімейних прав та інтересів	90
<i>Питання для самоконтролю .....</i>	<i>95</i>

**РОЗДІЛ II
ШЛЮБ**

Тема 5. Загальні положення про шлюб.....96

§ 1. Поняття шлюбу та його ознаки.....	96
§ 2. Умови укладення шлюбу.....	101
§ 3. Порядок укладення шлюбу	105
§ 4. Правові наслідки відмови від вступу у шлюб.....	108
§ 5. Правозгідність шлюбу.....	111
§ 6. Поняття та види недійсних шлюбів.....	112
§ 7. Підстави недійсності шлюбу	115
§ 8. Обставини, що усувають недійсність шлюбу.....	128
§ 9. Порядок анулювання актового запису про недійсний шлюб та визнання шлюбу недійсним у судовому порядку	130
§ 10. Правові наслідки недійсності шлюбу	136
§ 11. Визнання шлюбу неукладеним	146
<i>Питання для самоконтролю .....</i>	<i>148</i>

Тема 6. Особисті немайнові права та обов'язки подружжя.....149

§ 1. Загальна характеристика особистих немайнових правовідносин подружжя.....	149
§ 2. Право на материнство та батьківство.....	151

§ 3. Право дружини та чоловіка на повагу до своєї індивідуальності.....	153
§ 4. Право дружини та чоловіка на фізичний і духовний розвиток	154
§ 5. Право дружини та чоловіка на зміну прізвища	158
§ 6. Право дружини та чоловіка на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї	159
§ 7. Право на свободу.....	161
§ 8. Право на особисту недоторканність.....	166
§ 9. Особисті обов'язки подружжя.....	167
<i>Питання для самоконтролю .....</i>	<i>168</i>
Тема 7. Майнові права та обов'язки подружжя.....	170
§ 1. Види правових режимів майна подружжя	170
§ 2. Законний режим майна подружжя.....	172
§ 3. Договірний режим майна подружжя.....	186
§ 4. Поняття і правова природа шлюбного договору.....	188
§ 5. Суб'єкти шлюбного договору. Порядок укладення шлюбного договору.....	189
§ 6. Зміст шлюбного договору.....	192
§ 7. Зміна та припинення шлюбного договору. Визнання шлюбного договору недійсним.....	196
§ 8. Загальні підстави виникнення права на утримання в одного з подружжя.....	198
§ 9. Спеціальні підстави виникнення права на утримання в одного з подружжя.....	202
§ 10. Право на утримання після розірвання шлюбу	204
§ 11. Форми та способи надання утримання одному з подружжя	207
§ 12. Припинення права одного з подружжя на утримання ..	210
§ 13. Майнові права та обов'язки чоловіка й жінки, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі.....	212
<i>Питання для самоконтролю .....</i>	<i>217</i>
Тема 8. Припинення шлюбу	218
§ 1. Поняття та підстави припинення шлюбу.....	218

§ 2. Припинення шлюбу внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим.....	218
§ 3. Розірвання шлюбу.....	220
§ 4. Режим окремого проживання подружжя	226
<i>Питання для самоконтролю .....</i>	<i>227</i>

РОЗДІЛ III БАТЬКІВСЬКІ ПРАВОВІДНОСИНИ

Тема 9. Особисті немайнові права та обов'язки батьків і дітей.....	228
§ 1. Характеристика правовідносин батьків і дітей.....	228
§ 2. Підстави виникнення батьківських правовідносин.....	232
§ 3. Визначення походження дитини та запис батьків дитини	234
§ 4. Оспорювання батьківства (материнства).....	253
§ 5. Права та обов'язки батьків щодо визначення особистого правового статусу дитини.....	259
§ 6. Права та обов'язки батьків щодо виховання дитини.....	266
§ 7. Права та обов'язки батьків щодо захисту прав та інтересів дитини	280
§ 8. Права та обов'язки того з батьків, який проживає окремо від дитини	284
§ 9. Особисті права та обов'язки дітей	286
§ 10. Спори, пов'язані зі здійсненням батьківських прав.....	292
§ 11. Відповідальність батьків за неналежне виконання батьківських обов'язків.....	297
<i>Питання для самоконтролю .....</i>	<i>311</i>
Тема 10. Майнові права та обов'язки батьків і дітей	313
§ 1. Правовідносини батьків і дітей із приводу майна	313
§ 2. Види правових режимів майна батьків та дітей	314
§ 3. Управління майном дитини. Використання доходу від майна дітей.....	317
§ 4. Відповідальність батьків за неналежне виконання своїх обов'язків щодо управління майном дитини	324
§ 5. Добровільне виконання батьками обов'язку утримувати дитину	326

§ 6. Договори між батьками про сплату аліментів на дитину.....	329
§ 7. Примусове виконання батьками обов'язку утримувати дитину	334
§ 8. Виконання повнолітніми дітьми обов'язку з утримання своїх батьків	347
<i>Питання для самоконтролю .....</i>	<i>353</i>

РОЗДІЛ ІV ПРАВОВІДНОСИНИ ІНШИХ ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ТА РОДИЧІВ

Тема 11. Права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів.....	354
§ 1. Особисті немайнові права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів.....	354
§ 2. Майнові права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів.....	360
§ 3. Підстави та способи виконання обов'язку з утримання іншими членами сім'ї та родичами.....	362
<i>Питання для самоконтролю .....</i>	<i>367</i>

РОЗДІЛ V УЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Тема 12. Традиційні форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.....	368
§ 1. Поняття, види та значення форм улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування	368
§ 2. Поняття та значення всиновлення	372
§ 3. Умови всиновлення	375
§ 3. Порядок усиновлення.....	393
§ 4. Забезпечення таємниці всиновлення	399
§ 5. Правові наслідки всиновлення.....	406
§ 6. Визнання всиновлення недійсним	409
§ 7. Скасування всиновлення	413
§ 8. Позбавлення всиновлювача батьківських прав.....	418
§ 9. Особливості всиновлення за участю іноземного елемента	419

---

§ 10. Установлення опіки та піклування.....	423
§ 11. Права й обов'язки суб'єктів опіки та піклування.....	430
§ 12. Припинення опіки та піклування.....	438
§ 13. Фактичне виховання	439
<i>Питання для самоконтролю .....</i>	<i>442</i>
Тема 13. Альтернативні форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.....	444
§ 1. Поняття, суб'єкти та зміст договору про патронат	444
§ 2. Приймна сім'я: поняття та особливості створення.....	451
§ 3. Суб'єкти прийомної сім'ї.....	453
§ 4. Зміст договору про влаштування дітей до прийомної сім'ї	457
§ 5. Припинення діяльності прийомної сім'ї.....	463
§ 6. Поняття дитячого будинку сімейного типу.....	464
§ 7. Суб'єкти дитячого будинку сімейного типу.....	466
§ 8. Зміст договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу	469
§ 9. Припинення діяльності дитячого будинку сімейного типу.....	476
<i>Питання для самоконтролю .....</i>	<i>479</i>
Словник основних термінів	480
Предметний покажчик	483
Перелік нормативних актів	485
Список рекомендованої літератури	492

Навчальне видання

КРОЙТОР Володимир Андрійович
ЄВКО Вікторія Юріївна
САПЕЙКО Людмила Василівна
та ін.

СІМЕЙНЕ ПРАВО

Підручник

Редагування *Г. Я. Ступницької, М. В. Цветкової-Верніченко,
П. О. Білоуса*
Внесення правок, комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі,
М. В. Цветкової-Верніченко*

Підп. до друку 21.04.2016. Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 29,87.
Обл.-вид. арк. 27,56.
Тираж 250 прим. Зам. № 2016-1.

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.